

OSMANLI BİLİM MİRASI

Ekmeleddin İhsanoğlu (d. Kahire, 1943) Ayn Şems Üniversitesi Fen Fakültesi'nden mezun oldu. El-Ezher'de akademik hayata atıldı. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde “doktor” ve “doçent” oldu. 1984'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde profesörlüğe yükseldi. Exeter ve Münih Üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. Ayrıca dünyanın birçok tanınmış üniversite ve akademik kuruluşlarında çalışarak katkılarda bulundu.

Bilim tarihi sahasında *Osmanlı Bilimi* kavramını ve metodolojisini başlatan Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi'nde *Bilim Tarihi Bölümü*, Türk Bilim Tarihi Kurumu (TBTK) ve İSAR Vakfı'nın kurucusudur. Uluslararası üne sahip IRCICA'nın kurucu Genel Direktörü olarak görev yaptığı 1980-2004 yılları arasında yazarı ya da editörü olduğu altı dilde ve iki cilt olarak çıkan *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 18 ciltlik *Osmanlı Bilim Tarihi Literatürü (OBLT)*, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirası* gibi ulusal ve uluslararası takdir kazanmış eserler vermiş; çeşitli kütüphanelerdeki yazmaların kataloglarının yayınlanmasını sağlamış; Balkanlarda özellikle Bosna-Hersek'te yıkılan birçok Osmanlı mimari eserinin restorasyonuna ön ayak olmuş (Mostar 2004 Projesi ve diğerleri); bölge bölge İslam medeniyeti tarihi kongrelerini başlatmış ve bunların tebliğlerini ciltler halinde yayınlamıştır. Ayrıca hat sanatının Türkiye'de ve bütün dünyada tanınması ve yeniden itibar kazanması konusunda önemli çalışmalarda bulunmuş ve bu çalışmalarını takdir etmek üzere Uluslararası 9. Hat Yarışması onun adına tertip edilmiştir.

Çok sayıda bilim tarihçisi yetiştiren İhsanoğlu'nun bu hizmetlerine karşılık Uluslararası Bilim ve Felsefe Tarihi Kurumu (IUHPS) tarafından dört senede bir yapılan kongrelerde sunulmak üzere İslam bilim tarihi alanındaki en iyi doktora tezi için *İhsanoğlu Madalyası* ihdas edilmiştir. Başta *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Üstün Hizmet Madalyası* olmak üzere yirmiye yakın devlet tarafından verilmiş nişan ve madalyaları bulunmaktadır. Dünyaca ünlü pek çok üniversite ve akademi tarafından kendisine fahri doktora unvanı verilen İhsanoğlu'na ayrıca bilim tarihinin en önemli ödülü olan *Alexandre Koyré* madalyası lâyık görülmüştür.

EKMELEDDİN İHSANOĞLU

Osmanlı Bilim Mirası

Giriş

BİRİNCİ CİLT

Mirasın Oluşumu, Gelişimi ve Meseleleri

YAPI KREDİ YAYINLARI

İçindekiler

Transkripsiyon Tablosu XI
Kısaltmalar XIII

Otuz Yıl Sonra Son Söz 1
Osmanlı Bilimine Dair 1
Osmanlı Bilimi Kavramı 5
Osmanlı Bilim Mirası Kitabı 9
Dünya Bilim Tarihçileri Gözünde Osmanlı Bilimi Çalışmaları 11
Teşekkür ve Vefa Borcu 14

Introductory Remarks on Ottoman Scientific Heritage 17
The Concept of Ottoman Science 20
Ottoman Scientific Heritage 23
Studies on Ottoman Science as seen by World Historians of Science 25
Acknowledgements 28

I. Anadolu'da Osmanlı Öncesi İslâm Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşması 30
1. Türklerin Anadolu Topraklarını Fethi 30
2. Türk-İslâm Kültürünün Yayılışı 31
3. Anadolu'da Medreselerin Kuruluşu 34
4. Medreselerde Akli İlimlerin Öğretilmesi 37
5. Anadolu'da Selçuklular ve Beylikler Döneminde Hastahaneler 41
6. Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde
Devlet Adamlarının Bilime Gösterdikleri İlgi 44
7. Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde
Anadolu'da Yaşamış Bazı Âlimler ve Eserleri 49
8. Anadolu Selçuklularında Astronomi ve Bazı Astronomlar 54
9. Merağa Ekolünün Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Bilimine Etkisi 55

II. Osmanlı Bilim Geleneğinin Doğuşu 57
1. Osmanlı Sultanlarının Bilime ve
Bilim Adamlarına Gösterdikleri Himaye ve Teşvik 58
2. Osmanlı Bilim Adamlarının Kadim Bilim Merkezleri ile
Etkileşimleri ve Mühtedilerin Katkısı 61
a. Osmanlı Ülkesinden Mısır-Şam'a Giden ve
Oralardan Osmanlı Ülkesine Gelen Âlimler 61
b. Orta Asya ve İran'dan Osmanlı Ülkesine Gelen Âlimler 63
c. Endülüs-Mağrib'den Gelen Âlimler 67

Yapı Kredi Yayınları - 4923
Tarih: 113

Osmanlı Bilim Mirası - Giriş
Birinci Cilt: Mirasın Oluşumu, Gelişimi ve Meseleleri
Ekmeleddin İhsanoğlu

Kitap editörü: **Yücel Demirel**
Düzeltili: **Kaan Üçsu**

Kapak ve sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Hasan Fırat**

Baskı: Mas Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3 Kağıthane-İstanbul
Telefon: (0 212) 294 10 00 e-posta: info@masmat.com.tr
Sertifika No: 12055

1. baskı: İstanbul, Ağustos 2017
ISBN 978-975-08-4025-8
Takım ISBN 978-975-08-4024-1

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2015
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No. 161 34433 Beyoğlu İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

3. Tercüme Hareketi **70**
- Erken Dönemde Yapılan Tercümeleler **71**
 - Fatih-Yavuz (1451-1520) Devirlerinde Yapılan Tercümeleler **72**
 - Kanunî'den İtibaren Yapılan Tercümeleler (1520-1716) **73**
 - Doğu'dan Yapılan Tercümeleler **73**
 - 1716-1800 Arası **78**
 - 1800'den Sonraki Tercümeleler **81**
 - Batı'dan Yapılan Tercümeleler (1510-1800) **81**
 - 1800'den Sonra **89**
4. Türkçenin Bilim Dili Olarak Gelişmesi **99**
- Türkçenin Türklerin Dışında Bilim Dili Olarak Kullanılması **103**
 - Lügatlar ve Terminoloji **105**
- III. Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları **108**
- Klasik Dönem **108**
 - Medreseler **108**

Osmanlı Medreselerinde Aklî İlimleri "Dışlama" Örnekleri 109

Aklî İlimlerin On Beşinci Asırda Fiili Olarak Öğretilmesi:

Bursa-Semerikand-İstanbul Arasında Etkileşim 112

Aklî İlimlerin Eğitiminin Osmanlı

Medreselerinde Kurumlaşması 115

Bütünleşme Safhası, Terminoloji ve Epistemolojide

Görülen Değişiklik 120
 - Vakıf ve Saraya Bağlı Kurumlar **125**
 - İstanbul Rasathanesi **127**
 - Yenileşme Dönemi **131**
 - Askeri Mühendislik Eğitimi **131**

Humbaracı Ocağı'nda Modern Askeri Teknik Eğitimin Başlangıcı 131

Hendesehane'nin Kurulması 132

Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn (Deniz Mühendishanesi) 133

Mühendishane-i Cedid (Kara Mühendishanesi) 133
 - Sivil Mühendislik Eğitimi **137**
 - Tıp Mektepleri **139**
 - Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu) **142**
 - Darülfünun (Üniversite) **144**
 - Yeni Bilim Müesseseleri ve Modern İlmi Metodolojinin Başlaması **146**
- IV. Osmanlı Bilim Literatürüne Toplu Bakış **151**
- Klasik Dönem: Birinci Devre VIII-XII/XIV-XVIII. Yüzyıllar (1300-1800) **151**
 - Avrupa ile İlk Temaslar **176**
 - Modern Bilim Literatürü **180**

- V. Osmanlı Biliminin Profili ve İstatistikî Değerler **193**
- Osmanlı Coğrafyasında İlmî Faaliyetlerin Dağılımı **195**
 - Bilimin Yayılması, İstinsah Faaliyetleri ve Temellük Kayıtları **197**
 - Matbaanın Modern Literatürü Yaygınlaştırması ve Klâsik Metinlere İlginin Devamı **204**
 - İstatistikî Değerler **207**

Cedveller ve Grafikler **210**
- VI. Bilim ve Teknolojide Osmanlı Modernleşmesi: Mukayeseli Perspektif (Çin, Japonya ve Rusya) **242**
- VII. Ekler **269**
- İthafılar **269**
 - Basılan Eserler Listesi **276**
- VIII. Bibliyografya **291**
- IX. Dizin **301**

*Pirimiz
Şeyhülmüverrihin HALİL İNALCIK'ın
aziz hatırasına ithaf olunur...*

TRANSKRİPSİYON TABLOSU

A	آ	J	و	S	س
A	آ	K	ك	T	ط
B	ب	K	ق	T	ط
C	ج	L	ل	U	ا
Ç	چ	M	م	Ü	او
D	د	N	ن	V	و
F	ف	N	نظ	Y	ی
G	گ	O	و	Z	ز
G	غ	O	و	Z	ض
H	ه	P	و	Z	ظ
H	ح	R	ر	Z	ذ
H	ح	S	س	‘	ع
I	ا	S	س	’	ع
I	ا	S	س	’	ع

Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi serisinin bütününde ve bu iki ciltte, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1978'de İstanbul'da 5. basımı yayınlanmış olan İslâm Ansiklopedisi'nin birinci cildindeki Transkripsiyon Alfabeti kullanılmıştır.

KISALTMALAR

A	Arapça (kitabın dili)
AB	Âsâr-ı Bâkiye, Salih Zeki. İstanbul 1329
AY	Arapça Yazmalar
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA, A.MKT	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubî Kalemî Evrakı
BOA, A.MKT.DV	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubî Kalemî Deavi Evrakı
BOA, A.MKT.NZD	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı
BOA, BEO	Başbakanlık Osmalı Arşivi, Babiali Evrak Odası
BOA, DH.MKT	Başbakanlık Osmalı Arşivi, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî Evrakı
BOA, DH.SAİDd	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri
BOA, HR.MKT	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı
BOA, HR.TO	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
BOA, İ.DH	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade - Dâhiliye
BOA, İ.DUİT	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya Usulü İradeler
BOA, İ.HR	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade - Hariciye
BOA, İ.TAL	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade - Taltifat
BOA, Y.PRK.ASK	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
BOA, Y.PRK.BŞK	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies, London: SOAS, University of London, 1917 -
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1983-2013
DSB	Dictionary of Scientific Biography, New York: Charles Scribner's Sons, 1981
EI2	Encyclopédie de'l-Islam, nouvelle édition, Leiden: Brill, 1960-1997
F	Farsça (kitabın dili)
Fr	Fransızca (kitabın dili)
FY	Farsça Yazmalar
GAL	Geschichte der arabischen Litteratur, C. Brockelmann. Leiden: Brill, 1937-1949

GAS	Geschichte des arabischen Schrifttums, Fuad Sezgin. Leiden: Brill, 1967-1999	OTY	Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Babinger, çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982
HA	Hadiyyat al-‘Ārifīn asma al-muallifin wa athar al-musannifin , Bağdatlı İsmail Paşa. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951-1955	RAAD	Revue de l’Académie Arabe de Damas (Macalla Macmu‘ al-‘İlmī al-‘Arabī), Damascus 1921-1995
IRCICA	İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi	SD	Silk al-Durar, al-Murâdî. Mısır 1883
ISIS	International Review Devoted of the History of Science and the Cultural Influences. Philadelphia 1913	SO	Sicill-i Osmânî, Mehmed Süreyya. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308-1315
İ	İngilizce (kitabın dili)	SÖ	Seyfettin Özege Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1971-1979
İA	İslâm Ansiklopedisi. İstanbul 1941-1987	SÖBKK	Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu, Erzurum 1978-1989
İM	İzah al-Maknun, Bağdatlı İsmail Paşa. İstanbul 1945-1947	SV	Sultan al-Vusul, Kâtip Çelebi. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa nr. 1887
İTED	İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1953-1995	ŞM	Şarkiyat Mecuası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Merkezi 1955-1971
JA	Journal Asiatic, Paris 1822-1997	ŞN	al-Şakā’ik al-Nu‘māniyya, Taşköprüzâde, Beyrut 1395/1975 ve Nşr. A.Sukhi Furat. İstanbul 1985
KR	Kâmûs-ı Riyaziyat, Salih Zeki. İstanbul 1315, 1340	T	Türkçe (kitabın dili)
KRKYEK	Kandilli Rasathanesi Kitaplığı Yazma Eserler Kataloğu, Muammer Dizer. İstanbul 1973-1977	TA	Türk Ansiklopedisi, Ankara 1946-1984
KS	al-Kavâkib al-Sâira, Necmüddin al-Gazzî. Beyrut 1945, 1949	TACTA	Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul 1985
KZ	Kaşf al-Zunûn, Kâtip Çelebi. Nşr. Şerafettin Yalıtıkaya-Kılıslı Rıfat Bilge, İstanbul 1941-1943	TB	Türkçe Basmalar
MÇOB	Modernleşme Çağında Osmanlı Bilimi, Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul 1985	TD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul 1949-
MIDEO	Mélanges de l’Institut Dominicain d’Études Orientales du Caire, Louvain, Belgium: Peeters,1954 -	TDEA	Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul: Dergah Yayınları 1977-1998
MKAHTBK	Milli Kütüphane Arap Harfli Türkçe Basmalar Kataloğu, Ankara 1971	TDED	Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1946
MSB Arşivi	Milli Savunma Bakanlığı Arşivi	TED	Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1970 -
OALT	Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi (2 c., 1997)	TM	Türkiyat Mecmūası, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü 1925
OASLT	Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi (2 c., 2004)	TMA	Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İbrahim Alaeddin Gövsa. İstanbul
OASTLT	Osmanlı Astroloji Literatürü Tarihi (2 c., 2011)	TMA	Türk Musikisi Ansiklopedisi, Yılmaz Öztuna. İstanbul 1969
OBLT	Osmanlı Bilim Tarihi Literatürü	TOEM	Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, İstanbul 1910-1932
OCLT	Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi (2 c., 2000)	TÜBATOK	Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu, Ankara 1990-1995
OM	Osmanlı Müellifleri, Bursalı Mehmed Tahir. İstanbul 1333-1342	TÜYATOK	Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu, Ankara, İstanbul 1979-2002
OMLT	Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi (2 c., 1999)	TY	Türkçe Yazmalar
OMULT	Osmanlı Musiki Literatürü Tarihi (1 c., 2003)	ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenlândischen Gesellschaft, Wiesbaden: Harrassowitz, 1847.
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara Üniversitesi 1990-		
OTIBLT	Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi (4 c., 2008)		
OTİ	Osmanlı Türklerinde İlim, Adnan Adıvar. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982		
OTTBLT	Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi (2 c., 2006)		

OTUZ YIL SONRA SON SÖZ

Osmanlı Bilimine Dair

Osmanlı Bilim Mirası adlı bu iki ciltlik eserle otuz yıl önce başlayan *Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi* projesinin ve hayat boyu devam eden yoğun mesainin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Zorlayıcı büyük ihtiyacın itici gücü ve ulaşılması kolay olmayan üstün bir örneğin ilhamı ile başlayan bu projenin gerçekleşmiş olması, ona katılan şahıslar ve ona destek ve imkân sağlayan kurumlar için büyük övünç vesilesi olmuştur. Bu katkı ve bu imkânlar olmasaydı benim hedeflediğim on sekiz cildin hazırlanması ve bilim dünyasına sunulması mümkün olamazdı.

Zorlayıcı ihtiyaç otuz yıl önce IRCICA'nın ilk oluşum yılları ile aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nde ilk Bilim Tarihi Bölümü'nün kuruluş teşebbüslerinin kesiştiği noktada, Osmanlı dönemi bilim hayatının araştırılmasının nasıl yapılabileceğini düşünürken uzun zamana yayılması gereken bir plan olarak ortaya çıktı. Osmanlıların edebiyatta, mimaride, birçok sanat dalında (hat, minyatür, halı gibi) ve musikide günümüze ulaşan miraslarına paralel bir miras ve birikimlerinin bilim sahasında da olması gerekirdi. Adı geçen sahalarda birkaç nesile mensup bilim adamlarının yapmış olduğu araştırmalar ve envanter çalışmaları sayesinde ortaya çıkan edebiyat ve sanattaki bu miras bütün dünya bilim çevrelerinin dikkatini çekmeye başlamıştı. Hâlbuki bilim konusunda büyük boşluk bulunmakta ve altı asırlık dönemde bilim adına dikkate değer bir mirasın varlığının sanki hiç kimse farkında olmamaktaydı. Ayrıca bizden önce yapılan az sayıdaki çalışmalar ve Osmanlı bilimi ile ilgili temelsiz suçlama, önyargı ve ideolojik genellemeler uzun yıllar, Osmanlı ilim hayatına doğacak ilginin önünü kesmiş ve onu değersiz- önemsiz bir alan olarak sunmuştur.

Bu durum karşısında bilim sahasında yapılması gereken hususları üç kategoride tasarladık. Birincisi altı yüz yıllık bilim envanterinin çıkarılması, ikincisi Osmanlı bilim tarihinin önemli konu ve kurumlarının araştırılması, üçüncüsü Türkiye içinde ve dışında bilim adamlarının bu konulara dikkatlerinin çekilmesidir. Bu üç hedefe yönelik çalışmalar IRCICA (1985-2013), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü (1984-2001) ve 1989'da kurulan Türk Bilim Tarihi Kurumu (TBTK) arasında işbirliği ile sinerji yaratan mükemmel bir ahenk ve verimlilik içinde başlamıştır. Bilim Tarihi Bölümü'nde yapılan 15'e yakın master ve doktora tezlerinin konularının çoğu Osmanlı tarihini ilgilendiren konular hakkındadır. TBTK ise IRCICA ile işbirliği içinde konu ile ilgili çok sayıda uluslararası kongre ve sempozyum düzenlemiştir.

Bütün bu çalışmalara başlarken göz önüne aldığımız üstün örnek ise büyük İngiliz bilim tarihçisi Joseph Needham (1900-1995)'in *Science and Civilization in China*

adlı çalışmasıydı. 1984'de Cambridge Üniversitesi'nde toplanan Osmanlı tarihi ile ilgili uluslararası bir sempozyuma (Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes - CIEPO) katıldığım sırada Needham'ın Çin bilim tarihi ile ilgili araştırma merkezini ziyaret edip, kendisi ile görüşmek ve fikir teatisinde bulunmak gibi değerli bir imkâna kavuşmuştum. Bu ziyaretle Needham'ın çalışma arkadaşları ile hazırlamakta olduğu abidevi ciltlerin mutfağını yakından görme fırsatını buldum.

Yapılacak temel çalışma Osmanlı dönemi bilim mirasının ilk önce envanterinin çıkarılmasıydı. Altı asırda bilim adına yapılan faaliyetler, bilim adamlarının biyografileri ve eserleri ve bunlar hakkında var olan bilgi, belge ve yapılmış çalışmaları bir arada derleyip ortaya koymak gerekmekteydi. Bunları yapmadan bu mirasın değeri hakkında bilgiye sahip olmak ve kanaat oluşturmak mümkün olamazdı. Tabii Osmanlı bilimi için hazırladığımız bu çalışma Needham ve arkadaşlarının Çin için yaptıklarından farklı olacaktı. Çünkü Çin bilimi ile ilgili yapılmış temel tesbitlerin ötesinde önemli konular için çok sayıda inceleme, araştırma yayınlanmış ve bu konular ile ilgilenen çok sayıda Çinli ve Batılı bilim adamları bulunmaktaydı. Osmanlı bilimi konusunda ise durum çok farklı idi, Çin bilimi ile ilgili araştırmaların zenginliği karşısında Osmanlı bilimi araştırmaları sahasında yokluklar vardı. Bu yokluklar karşısında ilk hedef, bu dönemin bilim dallarının literatürünü tespit etmek ve tarihlerini mümkün olan en detaylı şekilde hazırlamak olmalıydı.

İşte bu hususları göz önüne alarak 27 Mayıs 1985 tarihinde IRCICA'da Yazmalar Bölümü mensuplarıyla yaptığımız bir toplantıda, kuruluşundan 1922'de sona erişine kadar Osmanlı Devleti'nde bilim literatürünü oluşturan müellif ve eserleri içine alacak *Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi* (OBLT) adlı büyük bir proje başlatma kararı aldık.

Projenin kapsamı, Osmanlı döneminde riyazi ve tabii bilimlerden aritmetik, geometri, cebir, astronomi, tıp, eczacılık, veterinerlik, fizik, kimya, botanik, jeoloji, mineraloji, coğrafya ve harp sanatı gibi konularda telif ve tercüme olan bilim adamlarını ve eserlerini kapsayacak şekilde genişçe planlanmıştır. Çalışmanın ilk safhasında, İstanbul kütüphanelerinde bulunan 102 yazma koleksiyon daha sonra Anadolu ve Trakya'da bulunan 30 koleksiyon, Türkiye kütüphanelerindeki yazmalar hakkında neşredilen makaleler ile 54 civarında katalog ve defter taranmıştır. Bu iki buçuk yıl süren ve 130 kütüphaneyi aşan bu ilk tarama çalışmalarından oluşan bilgi tesbit fişleri bu büyük projenin temelini teşkil eder. İlk safhasında Türkiye'nin dışında 41 ülkede bulunan koleksiyonların yayınlanmış 322 civarındaki kataloğunun taraması da yapılmıştır. Zaman içinde 52 ülkede bulunan 527 yazma eser koleksiyonu taranmıştır. Buna ilaveten erişime açılan Osmanlı Arşivi belgelerinden de yararlanılmıştır. Osmanlı müellifleri ve onların eserleri ile ilgili taranan kaynakların sayısı ise 380'dir. Malzeme toplama safhası bitince, önce projenin

Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi (OALT) adlı kısmının yazılmasına başlanmıştır (Astroloji literatürü bu kısmın dışında bırakılmıştır).

Astronomi ile ilgili hazırladığımız iki cilt (*OALT*) nihayet 1997'de yayınlanmıştır. *OBLT*'nin değişik bilim dallarına ait on beş cildi tamamlandığında, astronomiye ait ilk iki cildin dışında tuttuğumuz astroloji literatürü ayrı bir cilt olarak tasarlandı. Astronomi konusunda yeni bulunan bilgileri ve ilk çıkan iki ciltteki düzeltilmesi gereken bazı hususları ilave ederek bu cildi (*OASTLT-ZEYL I* 2011) yayınladık. *OBLT*'nin geri kalan ciltlerinin eklerini de (yeni tespit edilen müellifler ve yazmalar) mevzuat-ı ulum bahsiyle beraber ikinci bir cilt olarak (*ZEYL II*, 2011) hazırladık. Ayrıca 17 cildin genel indeksini de ihtiva eden 18. cilt de yayınlanmıştır (2011).

1997-2011 tarihleri arasında yayınlanan OBLT ciltleri şu şekilde sıralanabilir:

- Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi - *OALT* (1997, 2 c.)
- Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi - *OMLT* (1999, 2 c.)
- Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi - *OCLT* (2000, 2 c.)
- Osmanlı Musiki Literatürü Tarihi - *OMULT* (2003, 1 c.)
- Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi - *OASLT* (2004, 2 c.)
- Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi - *OTTBLT* (2006, 2 c.)
- Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi - *OTIBLT* (2008, 4 c.)
- Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Zeyilleri I: Osmanlı Astroloji Literatürü Tarihi ve Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi Zeyli - *OASTLT-ZEYL I* (2011, 1 c.)
- Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Zeyilleri II: (Matematik, Coğrafya, Musiki, Askerlik, Tabii ve Tatbiki Bilimler, Tıbbi Bilimler) ve Osmanlı Mavzu'at al-Ulum Literatürü Tarihi - *OASTLT-ZEYL II* (2011, 1 c.)
- Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Genel İndeksi (2011, 1 c.)

Değişik bilim dallarına ait ciltlerin başında o bilim dalının Osmanlı dönemindeki tarihine ve ilgili literatürün gelişmesine ait geniş giriş etütlerine yer verilmiştir.

Bu ciltler Türkçe bilmeyen bilim adamlarına yardımcı olacak şekilde düzenlenmiştir. Hepsini İngilizce giriş ve önsözle başlamakta, aynı zamanda başlık ve alt başlıklar İngilizce ve Arapça verilmiştir. Ayrıca her cildin sonunda transkripsiyondan kaynaklanabilecek farklılıklardan kaçınmak üzere kitap adları indeksi Arap harfleriyle de hazırlanmıştır.

OBLT'de; Osmanlılar devrinde (1299-1922) Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü coğrafya içinde yaşayan veya hayatının bir kısmını bu coğrafya içinde geçiren riyaзи veya tabii bilimlerle uğraşan âlimlerin hayatlarından, konumuza giren eserlerinden, bu eserlerin yazma nüshalarından ve baskılarından bahsedilmektedir. Yine bahse konu olan bilim dallarında yazılmış, müellifi bilinmeyen çok sayıda eser vardır.

Bunlar için ayrı bir kısım ayrılmıştır. Osmanlılardan önce veya Osmanlı coğrafyası dışında yazılan kitap ve müellifleri hakkında bilgiler bu çalışmanın çerçevesi dışında kalmakla beraber, gerektiğinde kısa şekilde zikredilmiştir. Kitaba Osmanlı hudutları içinde kalan Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinde Birinci Dünya Savaşı'na kadar yazılan yazma ve basma eserler alınmıştır. Zira, Mısır dahil bu ülkelerin hepsinde, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar resmen Osmanlı idaresi altında olup, Osmanlı idare tarzı ve kültürü hakim olmuştur. Bu devirde yaşayan âlimlerin çoğu Türkçe unvanlar ve lakaplar almışlardır. Türkiye'de doğup Cumhuriyetin kuruluşundan (1923) önce şöhret bulmuş bilim adamlarının, hatta 1928 yılına kadar Arap harfleriyle neşrettikleri konumuzla ilgili eserleri takip edilen usule uygun olarak bu ciltlerin kapsamına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemine mensup bilim adamlarının hayat hikâyelerinden ve eserlerinden bahsederken onların bu dönemde dikkate değer çalışmalar yapmış oldukları görülür. Ancak bu dönemde doğup ilmi faaliyetlerini Osmanlı Devleti'nin parçalanması ile yeni ortaya çıkan devletlerde yürütenlerin çalışmaları buraya alınmamıştır. Bu hususu açıklamak için *Astronomi Literatürü*'nden iki örnekle yetinelim. *OALT*'deki müelliflerin en yenileri Fatin Gökmen (ö. 1955) ile Abdurrahman Aygün (ö. 1943)'dür. Fatin Gökmen Osmanlı devri sonu ile Cumhuriyet devrinin başlarında İstanbul Darülfünunu'nda astronomi müderrisliği (profesörlüğü), İstanbul Kandilli Rasathanesi müdürlüğü yapmış, astronomi sahasında eserler yazmıştır. Modern astronominin Türkiye'de tanınması ve köklü bir müesseseye kavuşması için gayret sarf edenlerin başında gelir. Abdurrahman Aygün ise, yeni astronomi bilimi ile *Kur'an-ı Kerim* ayetlerindeki kainât ile ilgili verilen bilgilerin uygunluğu hakkında *al-Muşâḥabât al-Falakiyya fi'l-İşârât al-Ḳur'âniyya* adlı bir eser yazmış, bu kitabı 1921 yılında tamamlamıştır.

Bu on yedi cildin yayınlanması ile Osmanlı dönemi değişik bilim dallarında eser veren 4.897 alimin varlığı ve onların telif veya tercüme ettiği 13.009 eser tespit edilmiş bulunmaktadır. Buna ek olarak müellifi meçhul olan 7.145 eser tespit edilmiştir. Bu eserlere ait 22.229 yazma nüshanın dünyanın değişik ülkelerindeki kütüphane ve koleksiyonlardaki yerleri ve bilgileri bir araya getirilmiştir.

On yedi ciltte izlediğimiz plan gereği her bilim dalına tahsis ettiğimiz cilt veya ciltler iki ana kısımdan meydana gelmektedir: 1. Müellifler ve eserleri; 2. Müellifi bilinmeyen eserler. On yedi cildin telif ve tertibinde takip ettiğimiz metot, *Osmanlı Bilim Mirası* adını verdiğimiz bu yeni eserimizde de aynen takip edilmiştir. Kısaca *Seçmeler* olarak adlandırdığımız ikinci cildin başında bu metot ana hatlarıyla belirtilecektir.

İstanbul merkezli altın üçgen diye adlandırılan üç kurum içinde yürütülen çalışmaların ivme kazanmasının yanı sıra Osmanlı bilim tarihi konusundaki ilgiyi uluslararası ortama taşıma gayretlerimiz de sürekli olmuştur. Uluslararası Bilim Tarihi ve Felsefesi Birliği (*International Congress of History of Science - IUHPS*)

tarafından her dört yılda bir düzenlenen kongrelerin 1989'da Almanya'nın Münih ve Hamburg şehirlerinde toplanan 18. Kongresi'ne katılarak Osmanlı bilimi ile ilgili araştırmalarımızın sonuçlarını sunmaya başladık. Bunu 1993'de İspanya'nın Zaragoza şehrinde katıldığımız kongre izledi ve 1997'de Belçika'nın Liège şehrinde toplanan 20. Kongre'de ise ilk defa Osmanlı bilimi konusunda ayrı bir sempozyum düzenledik. Bu sempozyumda sunulan tebliğler ayrı bir kitap halinde basılmıştır.¹ 2001'de Meksika'da toplanan 21. Kongre'de, 2005'de Pekin'deki 22. Kongre'de ve 2009'da Budapeşte'de toplanan 23. Kongre'de yine sunulan tebliğler kitaplar halinde yayınlanmıştır.² Her dört yılda bir düzenlenen bu kongrelerin belli başlı konusu haline gelen Osmanlı bilimi böylece birçok ülkede ve farklı disiplinlerden bilim adamlarının dikkatini çekmeye başlamıştır. 2017'de Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde yapılacak 25. Kongre'de de Osmanlı bilimine gayri Müslim bilim adamlarının katkıları üzerine bir sempozyum toplanacaktır.

Osmanlı Bilimi Kavramı

Osmanlı Bilimi, Osmanlı devletinin mekân ve zaman boyutları içinde oluşan ilmi faaliyetleri kapsar. Osmanlı devletinin altı asırlık tarihi boyunca imparatorluk sınırları içerisinde görülen bilim hareketleri, kendine has bir gelişme çizgisi göstermiştir. Bu çizgi Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında kalan diğer İslâm toplumları ile tarihi miras ve gelenek bakımından birçok müşterek unsura sahip olmakla beraber coğrafi konumu, devlet idaresinin ve toplumun dinamizmi neticesinde bazı yönleri ile farklılıklara sahiptir. Böylece Osmanlı bilimi, kaynağı bakımından Osmanlı idaresi dışında kalan İslâm dünyası ile müştereklik içinde olmakla birlikte geçirdiği gelişmeler bakımından öncü vasıf taşır.

Başlangıçta, eski İslâm kültür ve bilim merkezlerinin birikiminden etkilenerek oluşan Osmanlı bilim geleneği, çok geçmeden bazı yönleri de eski merkezleri etkileyerek onlara örnek olacak bir noktaya ulaşmıştır. Diğer taraftan, Osmanlı bilim adamları erken dönemde Avrupa'daki bazı ilmi gelişmelerden haberdar olmuşlar, yeni gelişen Batı biliminden seçici şekilde aktarmalar yapmışlardır. Böylece on yedinci yüzyıldan itibaren, hatta daha az ölçüde on altıncı yüzyılda Batı biliminin etkileri Osmanlı

¹ "Science, Technology and Industry in the Ottoman World". Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ahmed Djebbar ve Feza Günergun. Proceedings of the XXth International Congress of History of Science (Liège, 20-26 July 1997), vol. 6. *De Diversis Artibus*, toma 46, no. 9. Belgium 2000.

² Ekmeleddin İhsanoğlu, Kostas Chatzis ve Efthymios Nicolaidis. "Multicultural Science in the Ottoman Empire." *De Diversis Artibus*, toma 69, no. 32. Belgium 2003.

"La Diffusion de la Science et de la Technologie dans l'Empire Ottoman et les États Nationaux = Diffusion of Science and Technology: Ottoman Empire and National States". Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Efthymios Nicolaidis. XXII. Congrès International d'Histoire des Sciences (Beijing, 2005), *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, vol. 55, no. 155. Belgium 2005.

"Ideas and Instruments in the Social Context of the Ottoman Empire and National States". Proceedings of the XXIIIrd International Congress of History of Science (Budapest, 28 July-2 August 2009). *Almagest*, vol. 1, no. 2. Belgium 2010.